

Dorestad, een Wereldstad? Wishful thinking van het RMO in Leiden?

Ad Maas, Leende

In het boek *Romeinen, Friezen en Franken in het hart van Nederland, Van Trajectum tot Dorestad, 50 v.C.-900 n.C.* uit 1994¹ staat in de inleiding de volgende zin over Wijk bij Duurstede: *Hier is eerst in Dorestad gegraven (afb. 2), vervolgens in De Horden en sinds 1989 ook in De Geer.* Er werd dus al gegraven op de historische locatie die nog gevonden moest worden. Deze manier van denken is typerend voor het totale Wijk bij Duurstede – Dorestad-project dat nu alles bijeen ruim 150 jaar aan de orde is. De huidige tentoonstelling in Leiden en het begeleidende boek (uiteraard een zogenaamd 'publieksboek') passen helemaal in deze lijn. Er wordt niet gewerkt vanuit de idee dat de archeologie hypothesen over het verleden verifieert of falsifieert, in feite wordt gezocht naar bevestiging van conventionele opvattingen en dus worden ook andere belangen behartigd dan wetenschappelijke. Dit leidt zelfs tot absurde interpretaties (verderop geef ik voorbeelden) en de totaliteit van tentoonstelling en boek is er daar één van: *een wereldstad*. Frappant is een uitspraak op het einde van het boek in verband met een schoolplaat: *Bewust wilden we nieuwe, sterke beelden creëren, die een eigen leven kunnen en zullen gaan leiden* (p. 178). Onbedoeld wordt hier wel de kern van de zaak aangewezen. Dit is namelijk praat uit de wereld van propaganda en reclame²). Het werd tijd om Dorestad eens in zijn volle bloei te tonen, lezen we (p. 185), dus Dorestad als: zeehaven, overslaghaven, marktstad, stapelmarkt, tolkantoor, bestuurlijk centrum, godsdienstig centrum, bisschopszetel, strijdtoneel tussen Friezen en Franken, Noormannen-doelwit, het Nederlandse Troje ... en nu dus wereldstad. Enige nuchtere aandacht lijkt op zijn plaats. Daar wordt het hoog tijd voor.

Dorestad is in het algemeen en ook binnen de Studiekring Eerste Millennium (SEM) een geliefd onderwerp. Kernkwestie is vaak of Dorestad inderdaad te vereenzelvigen is met Wijk bij Duurstede. De tentoonstelling *Dorestad. Wereldstad in de Middeleeuwen* en het bijbehorende boek met bijna dezelfde titel brengen met grote stelligheid de volgende stellingen en stellingnames naar voren:

- Er is sprake van een enorme hoeveelheid archeologische vondsten in Wijk bij Duurstede
- Deze vondsten tonen aan dat er een wereldstad, een metropool lag
- Deze 'wereldstad' was het in een aantal teksten genoemde Dorestad.

Deze stellingnames zullen we allereerst nagaan aan de hand van het tentoonstellingsboek (paragraaf 1). Daarna een overzicht van de belangrijkste statements uit historische bronnen (paragraaf 2), uiteraard een oud verhaal. Dan belichten we de tot nu toe beschreven alternatieve hypothesen in verband met lokalisering van Dorestad: Audruicq, Heerwaarden en Grebbeberg, Doornik (paragraaf 3). Vervolgens maken we de balans op anno 2009 wat betreft de identificatie van Dorestad als Wijk bij Duurstede (paragraaf 4) en ten slotte komen we tot voorlopige conclusies (paragraaf 5).

1. Archeologische vondsten en bevindingen betreffende Wijk bij Duurstede-Dorestad

Het boek bij de tentoonstelling belicht de volgende onderwerpen: Dorestad teruggevonden (sinds 1842), Leven in Dorestad en de Doresteders, De mensen begraven, Laten zien wie je bent (de internationale allure), De fibula van Dorestad in context, Omgang met het water, Dorestad marktstad, Internationale handel, Confrontaties (met Noormannen) en Het naleven van Dorestad (uitbeelding van de herinnering). Genoeg stof om over na te denken en om het boek te kopen. Het is - zoals we gewend zijn van Annemarieke Willemsen (zie eerdere publicaties over kinderen in de middeleeuwen en over Vikingen) ronduit een prettig verteld en leesbaar geheel. Laten we het boek eens doornemen en saillante punten naar voren brengen.

Graven, registeren en opbergen

Een halve eeuw na het onderzoek van J.H. Holwerda (1920), directeur van het Leidse Museum van Oudheden, thans het RMO) vond de omvangrijke opgraving (35 hectare) plaats van de ROB (onder leiding van W. van Es). De ROB was een aantal jaren gehuisvest in het pand van Museum Dorestad in Wijk bij Duurstede. In 2008 werden alle vondsten van de ROB-opgravingen in Leiden ondergebracht. Je zou kunnen zeggen dat (het verhoopte) Dorestad in Leiden terecht kwam. In 1989 verscheen het eerste verslag van deze opgraving, twintig jaar later (!) in 2009 het tweede deel, volgens Willemsen, maar dat blijkt onjuist: de literatuurlijst vermeldt: deel 1 in 1980, deel 2 in 1983 en deel 3 in 2009.

Er zijn drie archeologische locaties in Wijk bij Duurstede: De Heul, De Geert en De Engk. Naar het zuiden toe, aan de overkant van Neder-Rijn en Lek, wordt het Romeinse castellum verondersteld, maar dat

is een virtuele locatie, namelijk een veronderstelling die niet archeologisch te bevestigen is. Levefanum is tot nu toe niet getraceerd, en dat wil natuurlijk ook weer niet zeggen dat het er niet gelegen kan hebben. Op de locatie De Heul is een groot grafveld (70 bij 60 meter) met minstens 2300 graven gevonden (een *deel daarvan* uit de Vroege Middeleeuwen) en op die plaats was er misschien een kerkje van 14 bij 8 meter. Aan de huidige Steenstraat in Wijk bij Duurstede lag ook een grafveld (meer dan 1100 graven) maar dat veld dateert van circa het jaar 1000 en later. Het grafveld op De Engk telt - voor zover opgegraven- 450 skeletten die vroegmiddeleeuws zouden zijn. Zeer ruimharig en overdreven *geteld* kan men wat de Dorestadperiode betreft uitgaan van zo'n 3000 skeletten, in laten we zeggen 300 jaar. Dat zijn dan 10 begrafenissen per jaar. Voor een metropool toch wat weinig. Het afhandelen van de testamenten zou ik wel aangekund hebben, al is er in deze metropool niets gevonden waar je mee kunt schrijven. De gemiddelde leeftijd blijkt tussen 25 en 30 jaar te liggen, ook weer niet een erg luxueus gemiddelde. Welk vergelijkingsmateriaal is er hier voorhanden? Niets daarover. Over de dateringsmethoden vernemen we evenmin iets. Wat te denken van de volgende mededeling: *Van de minimaal 2350 begravingen die ooit in Dorestad hebben gelegen, was minder dan 10% daadwerkelijk beschikbaar voor onderzoek.* Voor verder onderzoek ligt er nog een grote partij onlangs teruggevonden menselijk skeletmateriaal te wachten, onderzoek op basis van nieuwe technieken (DNA en isotopen). Volgens hoogleraar Frans Theuws gaat het vooral om Karolingisch materiaal. Die visie is echter gebaseerd op interpretaties van enkele grafvondsten, zoals een glazen kogelflesje. Onnozel gedoe dus. Locatie De Geer, kennelijk een soort Karolingische vluchtburcht, telde een grote eenschepige hal van 11 bij 22 meter, overigens niet veel groter dan diverse huizen en boerderijen. De metropool blijkt vooral een bewoningsstrook van enkele kilometers te zijn, die gedurende enkele eeuwen niet overal constant in gebruik was. *Zo'n stad is dus een nogal beweeglijke improvisatie in verband met de aanlegmogelijkheden van schepen.*

Palen, planken, botten en munten enzovoorts

Van meet af aan wordt er een stad van 3 kilometer lengte gepresenteerd, vooral een stad van planken met steeds bredere plankiers naar het water toe. Van al die houten huizen, schuren en straten hebben we echter niets over (p. 112). Utrecht telde in die dagen 400 inwoners, Amsterdam was een moerasgebied, maar Dorestad telde een paar duizend mensen. Utrecht als Traiectum van Willibrord wordt hier wel hard onder handen genomen. De 'stad van de bisschop' stelde weinig voor en dat is al meer dan wat werkelijk aangetoond kan worden. Naast het opvoeren van de strook van 3 kilometer is ook de muntslag van Madelinus in Dorestad een herhaaldelijk verkondigde bewering. Niets echter wijst erop dat Dorestadmunten ook op de plaats van Wijk bij Duurstede zijn geslagen. Twee schatvondsten zijn in 1972 gevonden in Wijk bij Duurstede, aldus Willemsen, maar ze bespreekt vervolgens alleen de vondst van 25 zilveren denarii; met de tweede vondst zal ze wel bedoelen de vondst van 2800 namaak-Dorestadmunten uit Tzummarum (Friesland) die dus niets met Wijk bij Duurstede te maken heeft; de tentoonstelling geeft hier misleidende informatie. Omdat de munten overal gebruikt werden en grote afstanden aflegden, waren ze heel geschikt om propaganda voor de keizer te maken (p. 121).

Opmerkelijk is wel (hoofdstuk 1) het opgraven van vele dierlijke beenderen (1841-1842 en rond 1880), zonder archeologisch toezicht. Gesuggereerd wordt dat er een soort bottenindustrie was (het produceren van glissen, nog niet zo lang geleden in dialecten nog 'botjes' genoemd, schaatsen dus, verder: priemen, naalden, kralen, kammen, schrapers, mesjes, enzovoort), maar dit is op het niveau van een metropool gezien zowel een vorm van wishful thinking als van weinig praktisch inzicht: botten waren er immers overal en de technieken om daar gebruiksvoorwerpen van te maken beheerste elke boer waar dan ook.

Putten: honderden sporen en restanten daarvan. Dendrochronologisch onderzoek van het hout geeft de jaren tussen 685 en 835 aan, maar deze onaantastbaar lijkende dateringsmethode is in het algemeen en ook in deze situatie oncontroleerbaar. Er zijn in Wijk bij Duurstede 'ontzettend veel sleutels' (p. 31) gevonden, vaak in vrouwengraven meegegeven: vooral mannen zullen in die tijd wel een gat in hun hand gehad hebben. Ook was er klaarblijkelijk veel textielnijverheid (wol), maar hier geldt eerder de vraag: waar was er die nijverheid niet? Op De Heul zijn een stuk of 10 sarcophagen gevonden, maar de datering van deze funerale meubels is helemaal een gok. Er zijn aardig wat barnsteenvoorwerpjes gevonden en een aantal ijzerproducten, waarvan sommige aangemerkt worden als (Frankische) wapens. Aardewerk domineert in sterke mate, vooral afval daarvan. Het gros van het Romeins draaischijfaardewerk komt uit het Rijnland rond Keulen, Limburg en het Waasland. Hier wordt de hypothese van gebroken aardewerk (al of niet per ongeluk) ten tonele gevoerd. Het ging kennelijk vooral om kruiken met wijn. Na het ledigen van zo'n kruik kan er natuurlijk nogal wat mis gaan, maar misschien is een andere hypothese ook realistisch: men

voerde verhardingsmateriaal aan omdat je niet overal aan het timmeren kunt blijven. Dus: materiaal voor weg- en erfverharding.

Denken in wensen vermomd als feiten

Ook voor deze publicatie zijn enkele wishful thinking-zinnen typerend: Ik noem er een aantal en veronderstel dan dat de lezer zelf wel het gis- en wenskarakter van de opmerkingen ziet:

- Als het fort er ten tijde van Dorestad nog bestond, zal daar het bestuurlijk en ook kerkelijk centrum van de langgerekte nederzetting zijn geweest.
- Een en ander betekent dat er in Dorestad ten minste een school zal zijn geweest. Niet dat er een speciaal schoolgebouw moet zijn geweest, laat staan dat je dat in de archeologische vondsten zou kunnen herkennen.
- Karel de Grote: We kennen helaas zijn reisschema niet, maar hij zal beslist ooit in Dorestad zijn geweest (p. 65).
- Wat Dorestad ook tot een Europese stad maakte, zo niet - in haar tijd bezien - een wereldstad, is de bemoeienis van keizers en bisschoppen, die allen een agenda hadden voor de stad (p. 77).
- Stad met veel kerken: dat betekent toch minimaal meer dan één kerk, en waarschijnlijk ook meer dan twee (p. 79).
- We weten uit een beschrijving dat het paleis van Karel de Grote in Aken gedecoreerd was met levensgrote fresco's, veelkleurige schilderijen in natte kalk, met klassieke thema's. De muren van de palts in Paderborn zaten vol belerende inscripties.
- Al deze tijd (= circa 630 tot circa 860) heeft Dorestad een muntslag gehad, wat aangeeft dat de stad daarvoor belangrijk genoeg was en voldoende te controleren.
- Het lijkt erop dat hij (Madelinus) daarna naar Dorestad is getrokken en daar deze gouden munten heeft geslagen: mogelijk reisde hij ook rond. (Namaak-Madelinusmunten, p. 118)
- Het karakter van de markt van Dorestad blijkt vooral uit de luxe, onalledaagse dingen die je er kon kopen (p. 125).
- Dorestad was een van de belangrijkste tolkantoren van het rijk. Uit die lijsten weten we wat er op de markt kwam: pelzen, textiel, verfstoffen, zout, specerijen, voedsel, honing, luxueuze stoffen, manuscripten, jachthonden en slaven (p. 127).
- De aanwezigheid van dit ene glas alleen al wijst op de uitzonderlijke hoge rijkdom van de stad.
- Sporen van het afslachten van vee en mensen (zoals massagraven) of van een grote brand (verkoold hout, een brandlaag) zijn in Dorestad niet gevonden (p. 161-162).
- Het is typisch voor een culturele smeltkroes als Dorestad dat er 'mengstijlen' ontstaan (p. 165).
- Wat meegespeeld heeft, volgens Frans Theuws,³ is het feit dat Dorestad geen kerkelijk centrum was (p. 172).

Met deze laatste (opvallende, want ontvullende) opmerking, die in tegenspraak is met andere passages in het boek, hangt ook samen de volgende kwestie: *Theutbert die zich bisschop van Dorestad noemt ...*⁴ Zo'n nietszeggende uitspraak wordt haast debiel geïnterpreteerd. Laat ik een actueel voorbeeld geven: de bisschop van Bruggerhuizen, een gehucht nabij Leende, is mgr. Hurkmans, bisschop van 's-Hertogenbosch. Op Bruggerhuizen hoeft in het jaar 2250 niet gegraven te worden naar zijn paleis.

Een wereldstad of een barakkenkamp?

Dorestad was Karel de Grote's wereldhaven, zegt het tentoonstellingsboek, zonder enige verdere informatie over andere vroegmiddeleeuwse zeehavens. Dat er op de locatie Wijk bij Duurstede in de zevende tot in de tiende eeuw een overslag- en handelsplaats lag, staat niet ter discussie. Het was volgens het RMO de grootste en rijkste stad van Nederland. Deze stelling zegt impliciet ook iets over Utrecht, Nijmegen en Maastricht die alle drie ook voorgesteld worden als steden met een continue geschiedenis. De in het boek nogal eens ten tonele gevoerde Wim van Es sprak nog van *een soort barakkenkamp in de bloeitijd van Dorestad*.⁵

2. De historische bronnen over Dorestad

Wat de historische bronnen over *Dorestad* melden (zie hierna), geeft inderdaad aan dat het een belangrijke locatie was. De vraag waar het in dit artikel over gaat is echter of die locatie (zoals die in de bronnen herkenbaar is) volgens archeologische bevindingen te vinden is op de plaats Wijk bij Duurstede of in de nabijheid daarvan. In wat nu volgt hebben we het over het geschreven en vertelde Dorestad dat natuurlijk ergens gelegen moet hebben: maar waar? Punt van discussie kan dus zijn: als de bronnen kloppen hebben

we het dan over Wijk bij Duurstede of als Dorestad te vinden is op de plaats Wijk bij Duurstede, kloppen dan de bronnen?

De eerste meldingen over Dorestad stammen uit 623, en als de laatste noemt men gewoonlijk een bericht uit 974. Waar lag het Dorestad van de munten (630/ 640: "Dorestat fit") en waar de woonplaats van Franco van Dorestad die de abt van St.-Truiden nog in 1136 noemt als hij gebeurtenissen in 1083/1084 beschrijft? Er zijn een vijftigtal Dorestad-teksten en daaruit zijn een aantal gegevens over Dorestad af te leiden.

Dorestad was een haven, lag nabij de Renusmonding en had een tol. Het was een stad met veel kerken, niet ver van Traiectum gelegen. Dorestad komt in sommige teksten over als een regio en wordt een enkele keer een graafschap (van Rorik) genoemd. In het Frankische Rijk nam de havenstad Dorestad een prominente plaats in. Het was een grote en belangrijke stad, een koopmansstad met een overslaghaven voor handel op lange afstand. Haar schepen voeren overzee naar Engeland, Friesland, Duitsland en Scandinavië. In Dorestad werkten voornamelijk beroepshandelaren gespecialiseerd in langeafstandshandel in luxueuze goederen. Ze dreven handel voor zichzelf en ook voor de koning, en kregen daarvoor bepaalde privileges inzake tolvrijstelling. Dorestad overvleugelde alle andere handelsplaatsen in het noorden van het Frankische Rijk. Mogelijk is deze bloei te danken aan de integratie van een deel van Frisia in het Frankische Rijk, waardoor de Friese handelaren in toenemende mate toegang kregen tot het Frankenrijk. Het belang van de stad kan blijken uit een mededeling van de Geograaf van Ravenna: hij gebruikt Dorestad als oriëntatiepunt om nota bene de plaats van de Rijnmonding aan te geven, en niet omgekeerd! Ook het feit dat Dorestad gelijktijdig genoemd wordt met steden als Amiens, Rouen en Noyon, suggereert een zekere gelijkwaardigheid met deze steden. In zijn bloeiperiode wordt het *vicus famosus* en *vicus nominatissimus*⁶ genoemd, en is het als *praeceptum negotiatorum* het doel van overtochten uit Engeland. Bij Dorestad is sprake van een *emporium* (een overslaghaven of stapelplaats), een *castrum*, *portus*, *ripae* en *vicus*, kortom: het is geen eenvoudige nederzetting, maar een stad met een "meercellige" structuur.⁷

Haar belangrijkheid blijkt ook uit het feit dat het een koninklijk domein was met een douanetol en een zeer productieve munt. Was aanvankelijk Quentovic een van de meest productieve muntplaatsen van het Rijk, in het begin van de negende eeuw nam Dorestad de rol van belangrijkste handelsplaats van Quentovic over. Destijds werden er méér munten uitgegeven op naam van Dorestad dan in welke andere plaats ook. Dorestad was een van de belangrijkste tolplaatsen aan de noordgrens van het Frankische Rijk in het Noordzee-Kanaalkustgebied. Dorestad had een bijzondere Koninklijke protectie, het was op een koninklijk domein gevestigd, het was een "Koningsgoed". De hoogste Frankische autoriteiten toonden een grote en blijvende belangstelling voor Dorestad⁸). Koninklijke ambtenaren zorgden aldaar voor inning van de koninklijke inkomsten uit munten, tol en handel. Handelaren in dienst van het Frankische hof genoten in het algemeen uitgebreide voorrechten, waaronder algemene tolvrijstelling, maar ze waren in Dorestad wel tolplichtig. De rol van de koning bij de handel op lange afstand was, in de eerste plaats te Dorestad, van fundamentele betekenis voor de commerciële expansie van de Karolingische periode. De aanwezigheid van koninklijke ambtenaren en van kerkelijke activiteiten is in Dorestad méér uitgesproken dan in vergelijkbare plaatsen aan de noordkust van het Frankische Rijk.⁹

Dorestad bezat veel kerken: een mededeling in 834 over Fridburg uit Birka gewaagt over veel kerken in Dorestad, en de *Acta Frederici* zegt: "De Noormannen staken in 834 de zee over en kwamen te Dorestad, dat voorheen groot was en nu Wijck genoemd wordt, waarin ook -naar men zegt- wel 55 kerken ter ere van God en zijn heiligen waren gebouwd".¹⁰ Het aantal van 55 kerken in Dorestad kan overdreven zijn, maar het was destijds een van de belangrijkste steden, en vergelijkbare steden bezaten in de Karolingische tijd veel kerken: Metz bijvoorbeeld had destijds 40 kerken, Parijs 26, Reims 22, Trier 20 en Lyon 18.¹¹

Na een periode van grote bloei werd de stad diverse malen door Noormannen geplunderd. Het is opmerkelijk dat de plaats zich telkens herstelde van de verwoestingen en brandschattingen, daarmee blijkkend van grote veerkracht. Ten slotte werd het in 863 -naar men aanneemt- zo grondig verwoest, dat daarna nooit meer iets over Dorestad werd vernomen. Dat het niet in rook is opgegaan, blijkt uit een oorkonde van 896 waarin koning Zwentibold de rechten van het bisdom Traiectum bevestigde, rechten die ook golden op de oevers van Dorestadum, voor hen die in Dorestadum op de landerijen van St. Martinus woonden¹⁰ Ook in volgende jaren werd de tolvrijheid voor Dorestad door de opeenvolgende heersers verleend: in 920, in 938, in 948, en ten laatste in 974. Van het grote Dorestad werd na 974 niets meer vernomen. Onduidelijk is waarom zo'n belangrijke handelshaven van het aardse toneel verdween.

Het beeld dat oprijst van Dorestad is dat van een bruisende en veerkrachtige handelsstad met een groot achterland, een koninklijk gecontroleerd bestuurscentrum, met een haven, tol, eigen muntslag, veel kerken, en liggend in het grensgebied van Franken en Friezen.

De stad was blijkbaar zo begerenswaardig, dat om het bezit ervan regelmatig strijd werd geleverd. Tussen 623 en 716 was het wisselend in handen van Franken en Friezen. Dat wettigt het vermoeden dat de stad ergens in het grensgebied van beide volken lag.¹⁰ In 650 geeft de Geograaf van Ravenna een cryptische aanwijzing: "de Rijn stroomt in de Oceaan onder Dorostate in het land der Friezen".¹² In de *Annalen van St. Bertijn* wordt tussen 834 en 863 melding gemaakt van herhaalde invallen van Noormannen in Frisia en Dorestad. Dorestad zelf lag niet aan zee, want het *Cartularium van Radboud* somt in de goederenlijst van Traiectum bezittingen op te Dorestad en "tussen Dorestad en de zee". De *Vita Dagoberti* beschrijft hoe Karel Martel en Dagobert per schip vanuit Francia doordringen in Fresia. Ze komen aan in de plaats Dorestacus en drijven daarna de Friese koning Radboud buiten het gebied der Frisones naar Denemarca. Vanuit Francia was Frisia varend te bereiken, want in de *Vita Anscharii* wordt beschreven hoe Anscharius vanuit Francia over Dorestadum naar de gebieden van de Fresones trok. Dorestad lag blijkbaar op de vaarweg naar Frisia.

3. Geopperde alternatieven voor de lokalisering van Dorestad

3.1 Dorestad in Noordwest-Frankrijk: Audruicq?

In de benadering van Albert Delahaye (een benadering die verdedigd wordt door onder meer Guido Delahaye, Kees Ijpelaan, Joël Vandemaele en Jacques Fermaut) zijn er enige dominerende veronderstellingen. Laag-Nederland was gedurende een groot deel van het eerste millennium vaak grotendeels niet continu bewoonbaar. De geografische oriëntatie in de Romeinse en na-Romeinse tijd moet meer westelijk geïnterpreteerd worden (cfr. Ooster- en Westerschelde i.p.v. Noorder- en Zuiderschelde) dan in het tweede millennium gebruikelijk werd. De Renus mag onder meer daardoor niet (alleen) geïdentificeerd worden met de Duits-Nederlandse Rijn maar heeft betrekking op een Schelde-Maas-Rijn-complex dat tot in Noordwest-Frankrijk reikte. Zijn herinterpretatie van de klassieke bronnen leidt tot de bevinding dat volkeren als Friezen en Saksen in de tijd van de Romeinen en Vroege Middeleeuwen te ver naar het noorden en oosten worden gelokaliseerd (men situeert vanuit kennis van latere situaties). Concretere aanwijzingen zijn volgens Albert Delahaye de volgende. Dorestad lag niet ver van Traiectum dat hij in Tournehem situeert. In een akte gekoppeld aan het jaar 779 betreffende de tolvrijheid voor de abdij van St.-Germain-des-Prés (Parijs) worden Traiectum en Dorestadum genoemd tussen Amiens en Saint-Maxence en in een oorkonde gekoppeld aan het jaar 777 schenkt Karel de Grote een aantal goederen aan het bisdom van Willibrord, welke goederen Delahaye in Noordwest-Frankrijk situeert. Verder acht Delahaye het volgende van belang: de *Annalen van Egmond* en de chroniqueurs Alpertus van Metz, Melis Stoke en Jacob van Maerlant zeggen niets over een Dorestad in Midden-Nederland. Audruicq aan het Almere nabij het Nauw van Calais was een zeehaven; na verlanding van het Almere namen Duinkerke en Calais de havenfunctie over.

Delahaye leidt Audruicq af van Odrewick, ontstaan uit Oderwick en dat ontstond uit Dorewick, een Germaanse naam.¹³ De locatie Audruicq is voor wat betreft de periode Dorestad (600-900) archeologisch niet bevestigd (¹⁴). Het is wat betreft ligging wel een aannemelijke locatie.

Soms is er een verband gezocht en gelegd tussen de plaats Dorostorena en Audruicq (gezien als Oderwik = Dorewik = Dorestad) maar het is duidelijk dat dit onzin is: Dorrostoran lag in het huidige Bulgarije. (Zie ook A.W. Byvanck, *Excerpta Romana. De bronnen der Romeinse geschiedenis van Nederland*, 1931).

3.2 Dorestad bij Nijmegen, Grebbeberg of Heerewaarden?

De onderzoekers J. Kreijns en L. Pirson¹⁵ plaatsen het Traiectum van Willibrord in Maastricht. Dat namen als Traiectum en Utret ook van toepassing zijn op Maastricht is onomstreden. De overgang van het bisdom Tongeren-Maastricht (Lambertus) naar Luik valt inderdaad merkwaardig scherp samen met de aankomst van Willibrord in Francia (zoals Beda meldt). De betekenis van Maastricht, Traiectum aan de Mosa, als bisschopsstad, tolkantoor, muntslag, handels- en marktplaats, wegenknooppunt en taalgrensplaat staat vast. Kreijns en Pirson handhaven de gebruikelijke visie op de vroegmiddeleeuwse geografische situatie van Nederland: de Renus is onze Rijn en ook de Waal, en Dorestad ligt in het Nederlandse rivierengebied. Een belangrijke hypothese in hun werk is dat de zogenaamde Lagbeki (door de traditie opgevat als de Lauwers en door Delahaye in Noordwest-Frankrijk geplaatst) vereenzelvigd moet worden met de Oude IJssel. Ze moeten een plaats voor Dorestad aanwijzen die beantwoordt aan de geografische criteria uit de teksten: niet ver van Traiectum, aan de Renus en nabij de Lagbeki. Onder meer door J.E. Bogaers is in het verleden al gesteld dat de Waal als Renus begrepen moet worden. Zo komen Kreijns en Pirson uit op een

locatie waar Waal en Maas samenvloeiden, namelijk ten oosten van Heerewaarden, enkele kilometers ten westen van Nijmegen aan de Waal. Zij betogen verder dat de scheepvaart vanuit Engeland via de Zeeuwse wateren verliep naar Rijn en Maas, en niet via de omweg Lek - Wijk bij Duurstede - Neder-Rijn. W. Bruijnesteijn van Coppenraet¹⁶ steunt de bevindingen van Kreijns en Pirson ten aanzien van Traiectum = Maastricht, en komt voor Dorestad tot een overeenkomstige conclusie. Daartoe draagt hij twee belangrijke gegevens aan: volgens de anonieme Geograaf van Ravenna stroomde de Rijn onder Dorestad in de Oceaan, en moet deze plaats aan de Friese (i.c. noordelijke) oever van de monding gelegen hebben, in de *Annalen van Xanten* staat in verband met het jaar 847 te lezen dat de vicus Meginhardi aan de Rhenus 9 mijlen stroomopwaarts ligt van de vicus Dorestatus. Als de vicus Meginhardi gelijkgesteld kan worden met Meinerswijk zou Dorestad 9 mijl stroomafwaarts langs de Rijn moeten liggen. Gaat men uit van Gallische mijlen, dan komt men ongeveer uit bij de Grebbeberg, een zeer strategische plaats op het uiterste puntje van de Utrechtse Heuvelrug. Bruijnesteijn van Coppenraet meent, net als Kreijns, dat in een bepaalde transgressiefase de Noordzee inderdaad tot in de Betuwe liep. De Grebbeberg (volgens Kreijns de zuidpunt van Westrachië, de huidige Utrechtse Heuvelrug) was dan een zeer strategisch gelegen kustplaats, die als een schiereiland in zee uitstak, voor het Friese achterland.

De locaties Heerewaarden en Grebbeberg kunnen niet als Dorestad aangewezen worden op basis van archeologisch onderzoek tot nu toe. Heerewaarden is waterwegtechnisch een zeer aannemelijke plaats en dat is nu nog zichtbaar. Rhenen nabij de Grebbeberg is verkeersgeografisch ook een bijzondere plaats, zowel wat betreft landwegen als waterwegen.

In verkeersgeografisch opzicht is Rhenen soms de poort van Friesland genoemd en er is in de nabijheid wel opmerkelijke archeologie. Merovingische begraafplaatsen zijn er op de locaties Laar en Donderberg. De Donderberg is het grootste grafveld van Midden-Nederland en misschien ook het rijkste. Maar de koppeling met een Dorestad is niet te leggen.

3.3 Is Doornik (het Gallo-Romeins Turnaco) Dorestad?

J. Rozemeyer wijst op bovengenoemde oorkonde m.b.t. 779 waarin Dorestad tussen de grote douanekantoren in noordelijk Francia geplaatst wordt, te weten Rouen, Amiens, Quentovicus en Traiectum. Getuige de berichten over de aankomst van de Ierse missionarissen vanuit Engeland, loopt de route naar Francia over Dorestad. Dorestad moet op een geschikte plaats liggen voor de handel met Frisia, Engeland, Noord-Duitsland en Scandinavië. Deze aanwijzingen plaatsen Dorestad aan een vanuit Francia uitstromende rivier op de overgang naar Frisia, dus ergens in Vlaanderen.¹⁷ Rivieren die daar Francia uitstromen zijn de Schelde en de Leie. De beste kandidaat voor een toemalige haven Dorestad is volgens Rozemeyer Doornik die hiertoe historische, geografische en numanistische argumenten aanvoert.

Het belang van Doornik in het eerste millennium is voor de Romeinse en Merovingische tijd onomstreden, zowel historisch als archeologisch. Turnaco wordt de eerste hoofdstad van het Frankrijk, en blijft dit tot 486 als Clovis, Clodions kleinzoon, verhuist naar Parijs. Hij benoemt bisschop Eleutherius tot zijn zaakwaarnemer in Turnaco. In de zesde eeuw is er een tol op de Schelde Na de dood van Eleutherius wordt diens bisdom meer bij het bisdom Noviomagus (Noyon) gevoegd. Van 575-584 is Turnaco weer even hoofdstad van het Merovingische Rijk, als koning Chilperic, die zijn zetel had in Soissons, moest vluchten voor zijn halfbroer Sigebert en zich in Turnaco terugtrekt. Belangrijk punt is dat er bijna 200 jaar geen berichten meer over Doornik zijn en die periode valt samen met de tijd van de Karolingers. Daarna onder meer berichten over verwoestingen van de Noormannen. Dit hiaat begint precies met de machtsovername door de Karolingers. Vanaf 897 is er weer een bisschoppelijke zetel in Doornik. Doornik was ook een koninklijk domein en een belangrijke handelsplaats, die zowel over waterwegen als landwegen goed bereikbaar. Het lag dicht bij de toenmalige Frankisch-Friese (Vlaamse) grens.

Een belangrijke tolplaats rechtvaardigt ook het voeren van muntrecht. De meest noordelijke Frankische muntplaatsen ten tijde van Karel de Grote waren Atrecht, Doornik, Condé, Dinant, St.-Truiden en Maastricht. Van deze plaatsen ligt Doornik het dichtst bij de Friezen. Belangrijk aandachtspunt is hier de kwestie van de Dorestad-munten. Er is een gelijktijdige uitval van de Doornik (Turnaco/Tornaco) en Dorestad (Dorestatus) van de muntproductie in de "Friese" periode (640 - 720). In de periode van 768 (Karel de Grote) tot 855 (Lotharius) verschijnt een ononderbroken reeks Dorestad-munten. In deze periode verschijnt geen enkele Turnaco-munt, ondanks grote bloei van Doornik in die periode. In de periode 855-875 zijn er noch Dorestad-, noch Turnaco-munten. Pas als Karel de Kale keizer wordt, in 875, komt de Frankische muntslag in Doornik weer op gang. Vastgesteld kan worden dat tot in 974 toch ergens een muntcentrum is blijven bestaan waar Dorestad-munten werden geslagen. De Noormannen kunnen er baat bij hebben gehad munten onder die naam te laten voortduren. Bij vergelijking blijken de verspreidingsge-

bieden van de teruggevonden Turnaco- en Dorestad- munten nagenoeg gelijk. Kernzaak is de vraag of de naam Dorestad de Karolingische naam was voor Turnaco. De Karolingische aristocratie, voornamelijk van Austrasische afkomst, was mogelijk verantwoordelijk voor een opleving van het gebruik van de Germaanse taal in de Romaans sprekende gebieden.

Ten aanzien van de vise van Rozemeyer moet opgemerkt worden dat de vereenzelviging van de Schelde met de naam Renus een discussiepunt is, dat ook in Doornik archeologisch juist met betrekking tot de Karolingische tijd weinig bekend is maar dat er weinig reden is om de twijfelen aan een belangrijke en imposante handelsstad in die tijd, en ten slotte dat hij met een verrassende bevinding komt wat betreft de hiervoor beschreven muntproductie.

4. Dorestad = Wijk bij Duurstede, een afweging

De uitgebreide opgravingen en het archeologisch onderzoek in de jaren zeventig en tachtig bij Wijk bij Duurstede door het ROB onder leiding van W.A. van Es hebben geen overtuigende aanknopingspunten geleverd om deze plek gelijk te kunnen stellen met Dorestad en dezelfde geldt ook voor het onderzoek dat daarna is verricht. Er is absoluut geen sprake van meerwaarde in het recentere onderzoek voor ons inzicht in de historie van de Lage Landen in het eerste millennium.

4.1 De voorgeschiedenis van het Kromme-Rijngebied

Al in de bronstijd en ijzertijd is er bewoning geweest op de vele zandige stroomruggen van de vroegere lopen van de Kromme Rijn. Karteringingen van fosfaatplekken in de bodem (tekenen van bewoning en bemesting) wijzen op volledige bezetting van het gebied van Wijk bij Duurstede tot Utrecht. Het Kromme-Rijngebied kan in de midden-romeinse tijd 50 nederzettingen hebben omvat met 2000-3000 inwoners en hooguit 1500 militairen bij Utrecht, Vechten en Wijk bij Duurstede. Maar nergens in het Kromme-Rijngebied zijn er sporen van bewoning in de laat-romeinse tijd. Het gebied is te nat, maar er zijn wel sporen van beweiding en van wat hogerop (noordelijker) gelegen akkers en graven. Het aantal gebruikte terreinen lag in de laat-romeinse tijd ver beneden dat van de agrarische nederzettingen in de midden-Romeinse bloeitijd. De derde-eeuwse crisis heeft volgens de opgravingen door het ROB tot een sterke achteruitgang van de bevolking in het rivierengebied geleid. Dat de militaire vici de derde-eeuwse crisis hebben overleefd is nergens gebleken. Nergens ook zijn duidelijke sporen van een Germaanse (Friese?) nederzetting uit de laat-romeinse tijd in het rivierengebied ontdekt. Wel in Bennekom en Ede en elders op de zandgronden tot in Drenthe (Wijster, Peeloo) met tekenen van welvaart en landelijke rust, dus zonder verwoestingen en brandstichting. Vergelijkbaar grafvelden waren er te Rhenen en Leusden van een Germaanse elite met sieraden die wijzen op Romeinse invloed. (vierde tot zesde eeuw). In het achterland van Brabant en langs de Maas zijn er typisch 'Frankische' nederzettingen met houten gebouwen (kuilhutten), bijvoorbeeld te Gennep bij een laat-romeinse versterking op de splitsing van Maas en Niers. Het zogenaamd 'Karolingische' Wijk bij Duurstede - en mogelijk het hele toenmalige bewoonde gebied tot Utrecht - heeft ongeveer twee eeuwen bestaan. Het bestond uit houten gebouwen, die hoogstens twee generaties meegaan en dan moeten worden vervangen. Niets wijst op stenen gebouwen. Vanaf het midden van de negende eeuw (archeologische en dendrochronologische datering tussen 850 en 875) verdwijnt de bewoning, maar het agrarisch gebruik blijft. Een desastreuze overstroming vond omstreeks 870 plaats. Toen heeft de Lek meer dan 1 m klei afgezet. Toch zijn niet alle bewoners vertrokken. Het havengebied van de Hoogstraat bleef tot in de twaalfde eeuw in gebruik met een kerkje uit de tiende eeuw en een grafveld. Bedijkingen begonnen in de twaalfde eeuw.

4.2 Discrepancie tussen archeologische vondsten en informatie uit historische bronnen

In deze paragraaf bekijken we een aantal aspecten vanuit een kritische invalshoek: waarom is het allemaal waar wat er beweerd is en wordt? Achtereenvolgens: de kwestie van wisselende macht en aanwezigheid van Franken en Friezen, de (mogelijke) allure van een stad of barakkenkamp, de munten en de plaatselijke muntslag, de inderdaad grote hoeveelheid aardewerkpuin en ten slotte een blik op andere zeehavens ten tijde van Dorestad.

Franken en Friezen: Wijk bij Duurstede

Is Wijk bij Duurstede aannemelijk als het rotatiegebied tussen Friezen en Franken? Toen het West-Romeinse Rijk in 476 ophield te bestaan en Frankische leiders zoals Childeric en Clovis het machtsvacuüm opvulden, behoorde de delta van Rijn en Maas er zeker nog niet toe. De zes graven met rijke giften en ook elf paardengraven bij Rhenen-Donderberg van de eerste helft van de zevende eeuw en de belangrijke grafvelden uit de zesde eeuw aan de Diedenweg op Wageningse Berg en uit de zesde en zevende eeuw op De Geer te Wijk bij Duurstede, wijzen niet op Frankische invloeden. Wijk bij Duurstede

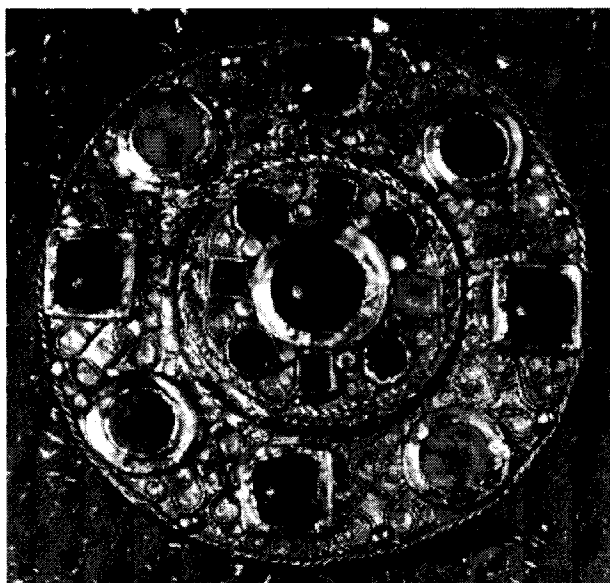
ligt niet in het grensgebied van Franken en Friezen. "In het centrale rivierengebied is de Friese invloed nog moeilijker aan te tonen dan de Frankische. Voor de zesde en de zevende eeuw zijn er, voor zover wij zien, geen Friese importen".¹⁸ Wijk bij Duurstede ligt niet aan een rivier tussen Francia en Frisia. De ligging van Wijk bij Duurstede overtuigt niet als tussenstation op de reis van Engeland naar Francia, en de plaats is ook niet erg geschikt voor een tol voor goederen die het Frankische Rijk binnenkomen: de vaarweg over de Oude Rijn langs Katwijk en via Utrecht naar Wijk bij Duurstede was niet de gebruikelijke weg voor de verbinding met Engeland.¹⁹ En voor verkeer van Engeland naar Keulen werd de Waal gebruikt, waardoor letterlijk de nederzetting Wijk bij Duurstede aan de Lek werd omzeild. Die nederzetting heeft ook geen aantoonbare betekenis gehad voor de urbanisatie in dat gebied van Nederland.

Koningsgoed en stad?

Effectieve koninklijke bescherming van een zo excentrisch gelegen nederzetting als Wijk bij Duurstede lijkt niet goed uitvoerbaar door een in de regio Noyon residerende Frankische koning. Van het bestaan van een koningsgoed of koninklijk domein in Wijk bij Duurstede is niets bekend. Qua grootte kon de gevonden nederzetting - zelfs met inbegrip van het hele gebied van de Kromme Rijn van Grebbeberg tot Utrecht - niet in de schaduw staan van toenmalige steden als Keulen, Trier, Reims, Kamerijk of Doornik, terwijl volgens de bronnen Dorestad toenmaals deze steden in belangrijkheid toch duidelijk overtrof. In Wijk bij Duurstede zijn geen vondsten gedaan van zaken die men bij een aanzienlijke stad zou verwachten: men vond geen stadswallen of -muren, geen geplaveide wegen, geen bruggen, geen kerken, geen belangrijke openbare gebouwen, kortom geen tekenen van een "meercellige" structuur.⁷ De internationale handel ontwikkelde zich in de zesde eeuw op wat er van de oude Romeinse steden was overgebleven. Ook voor het zo belangrijke Dorestad zou men kunnen verwachten dat het zich had ontwikkeld op basis van een vroegere Romeinse stad. In Midden-Nederland waren geen Romeinse steden, alleen fortificaties langs de Rijn.

Munten

Hoewel Dorestad herhaaldelijk door Noormannen is verwoest, zijn er bij Wijk bij Duurstede geen tekenen van verwoesting in die tijd terug te vinden. Dat geldt eigenlijk voor heel Nederland, want het aantal vondsten dat rechtstreeks met de Vikingen in verband gebracht kan worden, is op de vingers van één hand te tellen. Terwijl Dorestad in 863, getuige de *Annalen van St. Bertijn*, nog een verwoesting door Noormannen meemaakte, eindigt de muntreeks in Wijk bij Duurstede in 830. Gaat men uit van de hoeveelheid teruggevonden Dorestad-munten dan zou deze stad met evenveel recht in Friesland of in Zeeland gelokaliseerd kunnen worden. Als Frankische muntplaats lag Dorestad-Wijk bij Duurstede excentrisch gelegen ten opzichte van de andere Frankische muntplaatsen: meer dan 150 km noordelijker. "Het optreden van een muntmeester of monetarius in Wijk bij Duurstede zou wel iets heel uitzonderlijks zijn. Nergens anders hebben muntmeesters zich zo ver buiten het Frankische kerngebied gewaagd".¹⁸ De gouden *trientes* met opschrift *Dorestat fit* en muntmeester Madelinus wijzen wel op handel in Wijk bij Duurstede maar niet op plaatselijke muntslag. Ook de gouden broche van omstreeks 800 te Wijk bij Duurstede wijst eerder op handel met de Franken dan op Karolingische heerschappij ter plaatse.²⁰

Goldscheibenfibel, Wittersheim, 7. Jhd. n. Chr. / Neueröffnung Museum für Vor- und Frühgeschichte / Ab dem 30. Juni 2009 Stiftung Saarländischer Kulturbesitz)

De fibula van Wijk bij Duurstede staat afgebeeld op p. 82 en 83 van Dorestad. Een wereldstad in de middeleeuwen (2009)

Aardewerk

Behalve de handel in aardewerk (vaak verpakkingsmateriaal vooral voor drank met het Duitse Rijnland) is verder geen intensieve internationale handel in Wijk bij Duurstede aangetoond. In de met Dorestad handelsdrijvende plaatsen Ribe en Birka zijn veel typische wijnkruiken gevonden, die in Wijk bij Duurstede zelden voorkomen. Behalve de onbewerkte barnsteen ontbreken te verwachten importartikelen uit overzeese handelssteden, evenals tekenen van werkelijk gespecialiseerde productie. Van een christelijke stad met veel kerken is in Wijk bij Duurstede in feite niets teruggevonden. Handel blijkt volgens het ROB-onderzoek ook uit het buitengewoon grote aardewerkcomplex van Wijk bij Duurstede: enkele tienduizenden randscherven en een veelvoud daarvan aan overige wand- en bodemscherven. Meer dan 95% van de honderdduizenden scherven komen uit het haven- en woonterrein van het noordelijk deel, het veronderstelde havengebied. Hiervan is 10-20% uit de vrije hand gemaakt zonder draaischijf, wat mogelijk wijst op lokale productie; de rest bestaat uit professioneel draaischijfwerk, door handel aangevoerd, vooral uit Badorf (Vorgebirge) en Mayen (Eifel) en Keulse potten. In de achtste en negende eeuw was dit aardewerk over heel Nederland en Noord-Duitsland wijd verbreid. Er is een schatting gedaan van een jaargemiddelde import in Wijk bij Duurstede van 1500 tot 7500 potten. Dit komt overeen met drie scheepsladingen voor eigen gebruik en de rest voor doorvoer.²¹ Te Deventer was overigens een soortgelijk handelscentrum voor zulke potten.

Andere(zee-)havens

Zijn er in het eerste millennium nog andere plaatsen in het huidige Nederland waarvan aangenomen kan worden dat ze ingericht waren op zeevaart? Een belangrijke plaats die in aanmerking komt blijkt de plaats van de Romeinse haven: Domburg. In het boek *Zeeland in de vroege middeleeuwen*²² wordt de plaats Walichrum genoemd als een belangrijke haven. Archeologische vondsten hebben aangetoond dat er van de zesde tot de negende eeuw ter hoogte van Westhove, in het duingebied van Domburg, een havenplaats lag.

Polderman veronderstelt dat deze plaats gelijk gesteld kan worden met de 'villam Walichrum' die door Alcuinus in zijn *Vita Willibrordi* genoemd wordt. De nederzetting moet in de zevende eeuw (580 – 675 n.Chr.) explosief zijn gegroeid. Het aantal munten dat gevonden is, is overweldigend en op basis daarvan concludeert Polderman: "Zonder overdrijving kunnen we op grond van de geldomloop stellen, dat Walichrum gedurende die periode vermoedelijk de meest bezochte handelsplaats was van het Merovingische –vroeg- Karolingische rijk"²². De meeste metalen vondsten van het strand bij Domburg dateren uit de periode van 750 tot 850 n.Chr.; in en na die periode zou Dorestad, volgens Polderman, de functie van Walichrum overgenomen hebben. Zo krijgen we een nogal laat Dorestad. Vanuit Dorestad, hier gezien als Duurstede, moeten ook Witla, gelegen aan de monding van de Maas ("nu bij Geervliet in het water verdwenen"), en Walichrum en Scaltheim (aan weerszijden van de Scheldemonde) belangrijke havens geweest zijn. Scaltheim wordt genoemd in een kopie van een middeleeuwse bron als 'villa Scaltheim' en lag ten zuidwesten van de Kop van Schouwen (Westenschouwen). In de loop van de negende eeuw nam de betekenis van de havens Walichrum en Scaltheim af en daarna deed de zee haar verwoestende werking. In tegenstelling tot Dorestad en Quentovic is er over Walichrum en Scaltheim weinig bronnenmateriaal maar wel veel archeologische aanwijzingen die ter zake doen. Van Walichrum en Scaltheim wordt doorgaans aangenomen dat ze zeker in Frisia (Citerior) gelegen hebben, in de pagi Scaldis en Walacria. Frisia wordt momenteel algemeen opgevat als minstens het kustgebied van de Schelde tot aan de Weser, al zijn er buiten dit gebied omgetwijfeld ook andere Friese streken en zeker nederzettingen geweest. Friese vestiging na de Duinkerke-2-transgressie in Noordwest-Frankrijk, tegelijk met Franken en Saksen (waarschijnlijk in die periode vaak nog niet eens van elkaar te onderscheiden) lijkt zeer waarschijnlijk. Lagen er in het gebied van Frisia, aldus gedefinieerd, nog andere plaatsen die in aanmerking kunnen komen voor de functie van zeehaven? In de *Geschiedenis van Holland tot 1572* komt de Friese handel vooral tot uitdrukking in de plaatsen Rijnsburg, Valkenburg en Medemblik.²³ Havens met een zeevaartfunctie in het Noorden van Nederland in het eerste millennium kan men veronderstellen aan de Bordine of Middellzee die tussen Westergo en Oostergo lag. In het *Frisia-project*²⁴ wordt Wijnaldum⁹ gezien als een belangrijke handelsplaats in relatie met plaatsen en zeehavens als Quentovic, Dorestad, Haithabu, Ribe en Birka. Halbertsma²⁵ besteedt in zijn verhandeling over *Fresia Ulterior* (Friesland aan de overzijde van de Oude Rijn) veel aandacht aan Dokkum en aan "de havenplaats die in de Friese taal Taverteri (Deventer) wordt genoemd, waar de heilige Lebuinus rust", maar er zijn te weinig archivalische en archeologische aanwijzingen om hier havens in verband met zeevaart te projecteren. Deventer en Tiel ziet men doorgaans als latere havens dan Dorestad en Walacrium.

5. Conclusie

In het Museum Dorestad in Wijk bij Duurstede is een boekje te koop *Het verhaal van Museum Dorestad*. Het is even informatief als het nieuwe tentoonstellingsboek hoe leuk dat ook is geschreven. In de berichten over de opgravingen in en nabij Wijk bij Duurstede valt voortdurend op dat de zaak groot wordt voorgesteld, maar dat de werkelijke resultaten vanuit het Dorestadum-perspectief gering zijn. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen het zuidelijke, het middelste en het noordelijke gedeelte van de opgraving. Van het zuidelijke deel wordt vermeld dat dit vanuit een Romeins grensfort is ontstaan maar dat het geheel door de rivier(en) is "geërodeerd". Zoals we zagen: alleen maar veronderstelling. Het "Noorderkwartier" zou dan een houten havencomplex zijn, maar dat daarmee niet het veronderstelde en gezochte Dorestadum is gevonden blijkt (nogmaals) uit de volgende mededeling van de betreffende archeoloog: *"Dit oudste Dorestad is in de opgravingen niet gevonden, het lag vermoedelijk in of bij het fort en het heeft, of het nu in Friese of in Merovingische handen was, waarschijnlijk gefungeerd als een contactpunt tussen de elites van beide volkeren"*.²⁶ Wat er verder wordt verteld over het godsdienstige en bestuurlijke centrum van Dorestadum/Wijk bij Duurstede is eveneens geheel hypothetisch en wordt door niets in archeologische zin ondersteund.

Opvallend is dat de publiekspublicaties (ook een term waarover maar eens goed nagedacht moet worden) over Dorestad steeds meer suggereren dan waargemaakt kan worden; het lijkt alsof er druk op de ketel zit: het heeft na al zoveel jaren zoveel gekost, wat weten we nu echt? Terwijl de vondsten alleen maar meer van hetzelfde bieden en er dus geen positieve conclusies geformuleerd kunnen worden, neemt de propagandataal toe. In april 1978 verscheen een speciaal nummer van *Spiegel historiael* over Dorestad, dat vergeleken met de huidige normen meer eerlijk-wetenschappelijk is.²⁷ Een onthullend citaat is: *"In dit verband is het ook goed om te benadrukken dat Dorestad niets te maken heeft met de Romeinse tijd. Als er al een Levefanum in de nabijheid van Wijk bij Duurstede gelegen heeft (archeologisch is daarvan niets aangetoond), dan lag dat niet op de plek van de archeologische opgravingen) en hebben we altijd nog te maken met een afstand in de tijd van 3 à 4 eeuwen. Dat Wim van Es betreunde dat het 'oude Dorestad' (nog) niet gevonden is, is een suggestief taalgebruik: hij wil de nieuwe archeologische generatie archeologen en het belangstellende publiek waarschijnlijk een plezier doen, maar met zijn collega W. Verwers heeft hij niet mis te verstaan aangetoond dat een eventueel Romeins fort niets te maken heeft met het vroegmiddeleeuwse Dorestad*.

Twintig jaar later werd het boek *Van Dorestad naar Wijk bij Duurstede*²⁸ gepubliceerd, een studentenpublicatie, die de periode 600-1550 behandelt. Bood die uitgave zoveel duidelijkheid en zekerheid dat men het pleit ten gunste van Wijk bij Duurstede gewonnen kon noemen? Dat is niet het geval. Dat zaken niet zeker zijn is natuurlijk normaal, maar het dubbele en strategische geschrijf erover is suggestief. Een *Scarabee*-nummer uit 1999²⁹ demonstreert nog sterker de dubbele boodschap: geen twijfel aan de lokalisering Duurstede/Dorestadum en tegelijk sterke signalen over het gis-gehalte van de "bewijsvoering". In een vaak onderhoudende stijl worden feiten, vermoedens en ficties vermengd en wordt meer geschiedenis gesuggereerd dan er is aangetoond. De benadering is gericht op het waarmaken van wat men al zeker meent te weten of wat men als zeker "moet" uitdragen. De werkelijk gevonden handelswaar stemt niet overeen met de in de bronnen genoemde artikelen, maar dat wordt niet als probleem gezien: de juiste zaken moeten immers nog gevonden worden.

In de latere publicatie *Van Dorestad naar Wijk bij Duurstede*²⁸ is de benadering hetzelfde: bijna alles is onbekend, waarschijnlijk of vermoedelijk maar dat Wijk bij Duurstede de plaats is van het voormalige Dorestadum wordt vreemd genoeg nergens expliciet in twijfel getrokken. In sommige opzichten biedt de genoemde Dorestad-publicatie wel wat meer "afstand van de traditie". Zo wordt het slaan van Dorestadum-munten ter plaatse nu "waarschijnlijk" genoemd en er heeft "misschien" een kerkje gestaan op de begraafplaats van De Heul. De opsomming van de voor de tekst relevante (vorsten, graven en bisschoppen begint niet meer met Willibrord en zijn opvolgers maar met bisschop Hunger (854-866), een "voorganger" van Balderik (918-975). Balderik kan de eerste bisschop van Traiectum-Utrecht zijn, een bisschop die het in die functie wel opvallend lang uithield: 57 jaar! Een mooie periode om iets op te bouwen. Een soort noodgedwongen relativering van te veel pretenties.

Volgens Hollandse traditie dient Dorestad gevonden te worden nabij Wijk bij Duurstede. De nabijheid van Utrecht (het vermeende Traiectum) vormde daarvoor een belangrijk argument. Niet duidelijk is wie deze opvatting het eerst geponeerd heeft. Opmerkelijk is wel deze uitspraak van Huydecoper over Melis Stoke: "en allen, niemand uitgezonderd, houden Dorestad, nu en voorlang, voor Wijk te Duurstede. En deeze dwaling is al zeer oud, gelijk we nader zullen zien".³⁰ Het is ook merkwaardig dat de *Annalen van Egmond*, Alpertus van Metz en Jacob van Maerlant niet reppen over een Dorestad in Midden-Nederland.

Op grond van bovengenoemde feiten kan de bij Wijk bij Duurstede gevonden nederzetting niet gelijk gesteld worden met Dorestad. De resultaten van het toch veel omvattende archeologische onderzoek bij Wijk bij Duurstede komen niet overeen met het door de schriftelijke overlevering geschetste beeld van Dorestad. P. Johanek zegt hierover: "Die verschiedenen Bezeichnungen der Quellen in Verbindung mit dem Namen Dorestat legen eine Mehrzelligkeit der Siedlung nahe, ohne dass die bisher meist in Zusammenschau mit den jeweils zur Verfügung stehenden Grabungsergebnissen vorgenommenen Interpretationen und topographischen wie funktionalen Zuordnungen völlig befriedigen können".³¹ Ook Van Es uitte voorheen zijn bedenkingen. Hij is degene die in de rol van propagandist terecht kwam en komt en toch veel twijfel doorseinde, maar naar die signalen werd en wordt niet geluisterd.³² Bij hem is het duidelijkst de kramp te zien tussen wetenschappelijk onderzoek en marketing.

Het zou vanuit het oogpunt van de kwaliteit van archeologisch onderzoek wellicht interessant zijn om de gegevens over Wijk bij Duurstede Dorestad te vergelijken met die van Walacria (opgevat als Walcheren: Domburg, Duinvliet, Westhove). De archeologische vondsten spreken een eigen taal. Ook Walacria is rond 900 n.Chr. in verval geraakt. In beide gevallen gaat het om forse handelsnederzettingen, en uiteraard langgerekt was en natuurlijk ging er veel geld om. Ze lagen in een Frankisch-Fries grensgebied, wat de Noordzeehandel betreft is het aannemelijk dat 'Dorestad' vooral Austrasië als achterland had en 'Walacria' Neustrië. Het is ook logisch dat er in en bij deze nederzettingen een bepaald bestuurlijk toezicht georganiseerd was (kerkelijk en wereldlijk) en waarschijnlijk ook een zekere militaire ondersteuning. Maar of je dan moet spreken van wereldsteden (metropolen), dat lijkt me toch nogal overspannen.

Overzien we echter de argumentaties van alternatieven voor Wijk bij Duurstede als Dorestat en tellen we daarbij niet mee het commentaar op de locatie Wijk bij Duurstede, dan moeten we ook vaststellen dat de alternatieve locaties nog minder pluspunten krijgen. Alleen de mogelijkheid van een passende geografische ligging houden we over. Het toponymisch argument in verband met Audruicq is zwak: het vermelden van 'wijk' en 'oder' heeft niets te maken met het Dorestat uit de Dorestat-tijd. Doornik is om allerlei inhoudelijke redenen een interessant alternatief, met enkele voortreffelijke inzichten, maar dat het toen aan de Renus lag is niet meer dan een gissing. Dat de Scaldis een renus was mag men aannemen, maar hier houdt het verhaal ook op. De Grebbeberg en Heerewaarden zijn niet of onvoldoende onderbouwd met archeologische bevindingen. Kortom: Dorestad-Wijk bij Duurstede is een zwakke hypothese maar alles bijeengenomen sterker dan de alternatieven.

¹ Es, W. van & W.A.M. Hessing (red), *Romeinen, Friezen en Franken in het hart van Nederland, Van Trajectum tot Dorestad, 50 v.C. - 900 n.C.*, Matrijs Amersfoort 1994. Willemsen heeft veel aan dit boek ontleend. Enkele citaten: De concentratie oude kerken is bij Dorestad extra hoog: vier (Boven- en Benedenkerk in Dorestad, Rijswijk en Leut) op een kluitje. Hier schemert iets door van de rol van Dorestad als centrum van geloofsverbreding (p. 112). Eigenlijk is het beter te spreken van een agglomeratie die uit drie onderdelen bestond: een noordelijke havenwijk, een middenstuk en een castellumwijk in het zuiden (p. 235).

² Het RMO wilde zo'n schoolplaat laten maken. Pracht plaat overigens van Paul Beex (p. 176/177)

³ Prof.dr. F. Theuws is een baanbrekend denker en onderzoeker op het terrein van archeologie en historie, wiens totale werk met betrekking tot het eerste millennium n.Chr. aparte aandacht verdient.

⁴ Theutbert, bisschop van Duurstede is, Thiatardus (Theodardus, Thiedardus, Tiard, Thiatbraht) die conventioneel gezien van 784 tot 790 bisschop van Traiectum (Utrecht) was.

⁵ Vikingen special van *Scarabee* 39 van april 1999, p. 17

⁶ Lebecq, S. *Marchands et navigateurs frisons du haut Moyen Age*; Lille 1983

⁷ Johanek, P. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*; band 6, lieferung 1/2

⁸ Es, W.A. van 'Gedachten over Dorestads functie' in: *Westerheem*, 29-2 april 1980, p. 182

⁹ Bron van dit soort uitspraken onder meer *Algemene Geschiedenis van Nederland*

¹⁰ Delahaye, A., *Ontspoorde historie*, Tilburg 1992; zie de geciteerde bronnen

¹¹ Ennen, E. *De Europese Stad in de Middeleeuwen*, Fibula-Van Dishoeck Haarlem 1978, p. 30

- ¹² Bruijnesteijn van Coppenraet, W. cd-rom *De Romeinse Reisgidsen*, Arnhem 2006
- ¹³ Magda Stradiot (Brugge) heeft erop gewezen (*SEMafoor* 1-3 2000 p. 38-43) dat Audruicq gelezen moet worden als Oud-doorn-wic, dus niet 'older' dat gewisseld zou zijn tot Doorle en Dore, laat staan dat het woorddeel 'stad' ontbreekt. Tournehem is volgens J. van Overstraeten Doornem. Audrehem is ook Oud-Doornhem. Ligt aan de monding van de Loquin, een zijrivier van de Hem.
- ¹⁴ Over de vroegmiddeleeuwse havens heeft A.C.F. Koch in *Tussen Vlaanderen en Saksen* (Hilversum 1992) een onderzoek verricht. Hij noemt: Quentowic of Quentawic, Witla, Dorostat, Walcheren, later Deventer, Tiel. Ook Valenciennes, Doornik, Maastricht, Gent, Namen, Hoei, Veurne (Yser), Loon bij Sinten (= Duinkerke) (Aa), Marquise, Brugge. De naam Audruicq valt in deze beschouwing niet, evenmin in *De Geschiedenis van Frans-Vlaanderen* (1988 Philippe Despriet)
- ¹⁵ Kreijns, J. & L. Pirson, *Traiectum: Utrecht of Maastricht*, Maastricht 1998
- ¹⁶ Bruijnesteijn van Coppenraet, W. *De Romeinse wegen in Nederland*, *SEMafoor* 1-3 2000 p. 20.
Twee teksten zijn in het betoog van Bruijnesteijn van groot belang: "Anno dcccxlvi. [...] De cetero Nordmanni Christianos hinc inde vastaverunt et contra Sigirum et Liutharium comites bellum fecerunt, et ultra vicum Dorestatum contra flumen Reni per miliaria novem remigaverunt usque ad vicum Meginhardi, et ibidem facta preda reversi sunt." (In het jaar 847. [...] Overigens hebben de Noormannen de christenen her en der geteisterd, en de graven Sigirus en Liutharius aangevallen, en zijn zij de rivier de Rhenus opgeroed, negen mijl voorbij de vicus Dorestatus tot aan de vicus Meginhardi, en zijn na daar buit behaald te hebben teruggegaan.) Vicus Meginhardi is etymologisch hetzelfde als Meinhards Wijk (vergelijk Reginald = Reinoud; Reginbodo = Reinboud, enz.). In en om Meinerswijk (Arnhem-Zuid) zijn inderdaad zowel een Romeinse legerplaats als een woonoord uit de Vroege Middeleeuwen gevonden. "Transeunt autem plurima flumina, inter quæ fluvius maximus qui dicitur Renus, [...] Ingreditur vero ipse Renus in mare Oceanum sub Dorostate Frigonum patria." (Er stromen ettelijke rivieren door [i.c. door het land der Franci] waarvan de grootste is die genaamd de Rhenus, [...] Die Rhenus stroomt in de Oceaan bij Dorostate [in] het land der Frigones.
- ¹⁷ Zie ook: Ganshof, F.L. *Een historicus uit de VIe eeuw. Gregorius van Tours*, Brussel 1966: De Scheldestreek speelt enigszins de rol van het 'hoge Noorden' waar in gevaarlijke tijden een koning zich schuilhouden kan achter de wallen van Kamerijk of van Doornik.
- ¹⁸ Es, W.A. van *Romeinen, Friezen en Franken*, ROB-Matrijs, Utrecht 1994, p. 89
- ¹⁹ Poelman, H.A. merkt - in zijn *Geschiedenis van de Handel van Noord-Nederland gedurende het Merovingische en Karolingische tijdperk* Nijhoff 's -Gravenhage 1908 - naar aanleiding van het diploma van 779 op dat er destijds in Utrecht geen rijkstol gevestigd kan zijn geweest. Een rijkstol zowel in Dorestad als in Utrecht is volkomen onlogisch. De tol was in Maastricht gevestigd. "Zoo geven de officiële stukken ook geen steun aan de mening dat Utrecht reeds ten tijde van Karel den Grooten een bloeiende handelsplaats was. Utrecht had geen tol, geen markt en dus ook geen munt". (p. 102)
- ²⁰ Ook de resten van een 5-6 m hoge en omgevallen muur onder de kruiskapel in het Romeinse fort op het Utrechtse Domplein en de gouden munt van Madelinus bij de kruiskapel stammen weliswaar uit de zesde eeuw, maar zijn nog geen bewijs voor Merovingische aanwezigheid. De goud- en zilverschat bij Remmerden is van na 700 n.Chr. 60% bestaat uit namaak Dorestad-triëntes op naam Madelinus maar niet door hem geslagen.
- ²¹ Of ging het voor een deel ook om erg bruikbaar verhardingsmateriaal voor straten en erven?
- ²² Polderman, T. *Zeeland in de Vroege Middeleeuwen: (±500 tot ±1000)*, Provincie Zeeland Middelburg 2001, p. 15
- ²³ Bazelmans, J., M. Dijkstra & J. Koning, 'Voorspel. Holland in het eerste millennium' in: *Geschiedenis van Holland deel 1 tot 1572*, deel I, Verloren Hilversum 2002, p. 30
- ²⁴ Besteman, J.C. e.a., *Graven naar Friese koningen*, Van Wijnen Franeker 1993, p. 15; zie verder ook:
Es, W.A. *Wijnaldum en de koningen van Friesland*. De vrije Fries, 2001
- ²⁵ Halbertsma, H. e.a., *Frieslands oudheid*, Matrijs Utrecht 2000, p. 31
- ²⁶ Es, W. van 'Dorestad, een vroege handelsstad van korte duur' in: H. Sarfatij, H. *Verborgene steden. Stadsarcheologie in Nederland*, Meulenhoff Amsterdam 1990, p. 59
- ²⁷ In april 1978 verscheen een speciaal nummer van *Spiegel historiael* over Dorestad, dat vergeleken met de huidige normen meer intrinsiek-wetenschappelijk is.
- ²⁸ Es, W.A. van, *Van Dorestad naar Wijk bij Duurstede*, Uniepers Abcoude-Amsterdam 1998
- ²⁹ Vikingen special van *Scarabee* 39 van april 1999, p. 16-19
- ³⁰ Huydecoper, B. *Rijmkroniek van Melis Stoke*, p. 192
- ³¹ Johanek, P. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*; band 6, lieferung 1/2, p. 62
- ³² Ere wie ere toekomt: Es, W.A. van
- 'De ontwikkeling van het onderzoek' in: *Spiegel historiael* 5-4 april 1978 p. 13-4
  - 'Gedachten over Dorestads functie' in: *Westerheem*, 29-2 april 1980, p. 174-189 en speciaal p. 182,
  - 'Dorestad, een vroege handelsstad van korte duur' in: H. Sarfatij, *Verborgene steden*, Meulenhoff Amsterdam 1990 p. 57-60,
  - *Romeinen, Friezen en Franken*, R.O.B.- Matrijs Utrecht 1994,
  - *Van Dorestad naar Wijk bij Duurstede*, Abcoude-Amsterdam 1998.
- Zie verder hoe hij aan het woord komt in: *Dorestad. Een wereldstad in de Middeleeuwen*, Zutphen 2009